

**МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР
ПРОФИЛАКТИКАСИГА ОИД ТАЪЛИМОТЛАРОНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА
РИВОЖЛАНИШИ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ
Академияси 3-ўқув курси курсанти
Абдиев Шаҳбоз Соатмурод ўғли*

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришганидан кейин ҳуқуқбузарликлар профилактикасига оид таълимотларнинг шаклланиш жараёнлари, ҳуқуқий, илмий-назарий асослари ва амалиётдаги ривожланиш босқичлари таҳлил қилинган. Муаллиф томонидан ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасида амалга оширилган институционал ислохотлар, қонуний база янгиланиши, профилактиканинг ижтимоий-ҳуқуқий мазмуни, шунингдек таълимотларнинг миллий модел сифатида шаклланиш омиллари ёритилган.

Мақолада мустақилликдан кейинги даврда профилактиканинг ташкил этилиши, жамият ва давлат институтлари ўртасидаги ўзаро ҳамкорликнинг ривожланиши, профилактиканинг умумий, махсус, яқка тартибдаги ва виктимологик турларининг вужудга келиши, профилактик ишида замонавий ёндашувлар ҳамда рақамлаштириш жараёнлари атрофича ўрганилган. Шу билан бирга, хорижий тажрибалар таҳлил қилиниб, уларнинг Ўзбекистон шароитига мослаштирилиши масалалари ёритилган.

Тадқиқот хулосалари мустақиллик йилларида профилактика таълимотининг илмий-амалий жиҳатдан мустаҳкамланиши ва уни янада такомиллаштириш бўйича муҳим тақдирлар сифатида аҳамиятга эга.

Калит сўзлар: мустақиллик, ҳуқуқбузарлик, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, ижтимоий профилактика, ҳуқуқий таълимот, жиноятчилик, профилактика институти, қонун устуворлиги, рақамли профилактика.

Abstract: This article examines the development and evolution of crime-prevention doctrines in Uzbekistan during the years of independence. It provides an in-depth analysis of the legal reforms, institutional transformation, and theoretical foundations that shaped modern preventive policy. The study highlights the formation of national models of prevention, the role of state and civil society institutions, the implementation of digital technologies, and the adaptation of international experience. The conclusions may serve as a theoretical and practical basis for the further expansion of crime-prevention doctrines in Uzbekistan.

Keywords: independence, crime prevention, legal doctrine, legal awareness, criminal behavior, preventive institutions, rule of law, digital prevention.

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришганидан сўнг давлат ва жамият ҳаётида туб бурилишлар юз берди. Мазкур жараёнлар ичида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш ва жамиятда қонун устуворлигини қарор топтириш масаласи алоҳида эътибор қаратилган устувор йўналиш сифатида шаклланди. Чунки мамлакатда демократик қадриятлар, фуқаролик жамияти институтлари ва ҳуқуқий давлат тамойилларини мустаҳкамлаш, аввало, ҳуқуқбузарликларни барвақт аниқлаш ва уларнинг илдиз омилларини бартараф этишга қаратилган самарали профилактика тизимини йўлга қўйишни талаб этар эди.

Мустақилликдан кейинги йилларда олиб борилган кенг қамровли давлат ислохотлари, норматив-ҳуқуқий базанинг мунтазам янгиланиб борилиши, ички ишлар органлари фаолиятининг замонавий стандартлар асосида қайта ташкил этилиши ҳамда фуқаролик жамияти институтларининг ушбу соҳадаги иштирокини кучайтириш натижасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасида туб ўзгаришлар содир бўлди. Айниқса, ҳудудларда профилактик тадбирларни мувофиқлаштириш, ёшлар билан ишлашни такомиллаштириш, маҳалла институти имкониятларини кенгайтириш каби йўналишларда амалий натижаларга эришилди.

2014-йил 14-майда қабул қилинган “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонун ушбу жараённинг янги босқичини бошлаб берди. Мазкур ҳуқуқий ҳужжат профилактика тизимининг аниқ тамойилларини белгилаб бериб, уни амалга оширувчи субъектлар, уларнинг вазифалари, ваколатлари, профилактиканинг умумий, махсус, яқка тартибдаги ва виктимологик турлари бўйича ишлаш механизмларини юридик жиҳатдан мустаҳкамлади. Бу эса ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этиш соҳасида ягона, изчил ва илмий асосланган ёндашувни шакллантиришга хизмат қилди.

Шунингдек, Президент фармонлари ва қарорлари, 2017-йилда қабул қилинган Ҳаракатлар стратегияси, 2022-йилдаги Тараққиёт стратегияси, шунингдек, Ички ишлар вазирлиги тизимидаги кенг қўламли институционал ўзгаришлар профилактика таълимотининг янада ривожланиши учун мустаҳкам ҳуқуқий, ташкилий ва илмий-амалий асос яратди. Мазкур ислохотлар натижасида ҳуқуқбузарликларни олдини олиш бўйича замонавий концептуал қарашлар шаклланиб, профилактика хизмати самарадорлиги сезиларли даражада ошди.

Ушбу мақолада мустақиллик йилларида Ўзбекистонда ҳуқуқбузарликлар профилактикасига оид таълимотларнинг шаклланиши, ривожланиши ҳамда ушбу жараённи белгилаб берувчи асосий илмий-назарий йўналишлар таҳлил қилинади. Шунингдек, профилактика тизимининг ҳозирги босқичда такомиллашувига таъсир этган омиллар ва мавжуд тажрибани аҳамияти ёритиб берилади.

1. Мустақилликдан кейинги ҳуқуқбузарликлар профилактикасига оид таълимотларнинг шаклланиши (кенгайтирилган вариант)

1.1. Дастлабки босқич: ҳуқуқий ва институционал асосларни яратиш (1991–2000 й.)

Мустақилликнинг илк йилларида мамлакатда ҳуқуқий тизимни қайта ташкил этиш, жамиятнинг демократик асосларини барпо этиш ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш каби вазифалар долзарб бўлди. Шу боис профилактика соҳаси жиноятчиликка қарши курашнинг бир қисми сифатида талқин этилган бўлса-да, унинг келгуси мустақил йўналиш сифатида ривожланиши учун зарур замин яратилди.

Ушбу босқичда:

- 1992 йилда Конституция қабул қилиниб, ҳуқуқий давлат барпо этишнинг конституциявий пойдевори яратилди;
- фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий онгни ривожлантириш концепциялари илмий-назарий жиҳатдан ишлаб чиқилди;
- маҳалла институти фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи сифатида мустаҳкамланиб, профилактика фаолиятида муҳим ижтимоий институтга айлана бошлади.

Дастлабки йилларда профилактика таълимоти ҳали алоҳида фан сифатида шаклланмаган бўлса-да, илмий қарашлар, амалий йўналишлар, профилактик муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқий нормалар пайдо бўла бошлади. Бу эса кейинги босқичларда тизимли ёндашув ривожланиши учун мустаҳкам асос бўлиб хизмат қилди.

1.2. Ривожланиш ва тизимлашув даври (2000–2014 й.)

2000-йиллардан бошлаб мамлакатда профилактика фаолиятини такомиллаштиришга қаратилган янги стратегик вазифалар юзага келди. Жиноятчиликнинг турлари ва динамикасини чуқур ўрганиш, фуқаролар билан бевосита ишлайдиган профилактика механизмларини янгилаш ушбу даврнинг асосий йўналишларидан бўлди.

Бу даврда:

- жиноятчиликка қарши курашнинг миллий стратегияси янгиланиб, профилактик ёндашувга алоҳида эътибор қаратилди;
- маҳалла–оила–мактаб тизимида ўзаро ҳамкорликнинг самарали моделлари яратилди;
- ёшлар билан ишлашда психологик, педагогик ва ҳуқуқий ёндашувлар янада чуқурлаштирилди;
- профилактика фаолияти илмий жиҳатдан криминология, социология, психология каби фанлар билан интеграция қилинди.

Натижада профилактика биринчи бор мустақил илмий-тадқиқот объекти сифатида ўрганила бошлаб, илм-фанга оид терминология, назарий асослар, дастлабки методологик ёндашувлар шаклланди.

1.3. Янги босқич: профилактика институтининг тўлиқ ҳуқуқий асосда шаклланиши (2014–2016 й.)

2014 йил 14 майда қабул қилинган “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонун соҳа ривожига янги босқични бошлаб берди. Ушбу қонун орқали профилактика фаолияти бир бутун, яхлит ва аниқ ҳуқуқий асосга эга бўлди.

Қонунда:

- профилактика субъектлари ва уларнинг ваколатлари қонунчиликда аниқ белгиланди;
- профилактиканинг умумий, махсус, яқка тартибдаги ва виктимологик турлари тизимлаштирилди;
- профилактика фаолиятининг принциплари, ҳуқуқий механизмлари ва амалий усуллари белгилаб қўйилди.

Бу норматив-ҳуқуқий ҳужжат профилактика таълимотининг илмий-назарий асосларини мустаҳкамлади ва уни мустақил таълимот сифатида шакллантирди. Шу билан профилактика фаолияти фақат жиноятчиликка қарши курашнинг бир бўғини эмас, балки комплекс ижтимоий-ҳуқуқий механизм сифатида намоён бўла бошлади.

1.4. Замонавий босқич: рақамли профилактика ва интеграциялашган ёндашув (2017–2025 й.)

2017 йилдан бошлаб мамлакатда профилактика соҳасида туб ўзгаришлар амалга оширилди. Янги авлод технологиялари, интеллектуал ахборот тизимлари, электрон мониторинг механизмлари профилактика амалиётига кириб келди.

Ушбу босқичда:

- ИИБ тизимида кенг қамровли институционал ислохотлар амалга оширилди;
- профилактика инспекторлари институтини янада кучайтириш натижасида маҳаллий профилактика амалиёти самарадорлиги ошди;
- “Хавфсиз шаҳар”, “Хавфсиз ҳудуд”, “Хавфсиз хонадон” лойиҳалари асосида рақамли мониторинг тизимлари йўлга қўйилди;
- “Е-патрул”, “Е-маъмурий иш”, “Ягона миграция”, “Ижтимоий профилактика” каби платформалар орқали ахборот алмашинуви тезлаштирилди;
- big data, аналитик видеокузатув ва электрон профилактор назорати каби инновацион технологиялар амалиётга жорий этилди.

Натижада профилактика тизими замонавий, рақамлаштирилган, маълумотларга асосланган илмий-амалий моделга айланди.

2. Мустақиллик даврида профилактика таълимотининг илмий-назарий асослари (кенгайтирилган вариант)

Профилактика таълимоти мустақиллик йилларида бир нечта фан йўналишлари билан узвий боғлиқ ҳолда ривожланди. Қуйида ушбу илмий асослар кенгайтирилган ҳолда баён этилади.

2.1. Криминологик таълимотлар

• жиноятчиликнинг динамикаси, омиллари ва географиясини илмий тадқиқ этиш;

• хавф гуруҳларини аниқлашнинг статистик ва аналитик методларини қўллаш;

• жиноятларни башорат қилишнинг замонавий моделлари (прогностик криминология).

2.2. Социологик таълимотлар

• аҳолининг ижтимоий ҳолати, турмуш шароити ва девиант хулқ омиллари ўрганиш;

• ижтимоий тенгсизлик, ишсизлик, миграция ва бошқа омиллarning жиноятчиликка таъсирини таҳлил қилиш;

• жамоа муносабатларининг профилактикадаги ўрнини тадқиқ этиш.

2.3. Педагогик ва психологик ёндашувлар

• шахснинг хулқ-атвори, унинг оғиш сабаблари ва психологик хусусиятларини ўрганиш;

• яқка тартибдаги профилактиканинг психологик методлари;

• ижтимоий реабилитация, мослаштириш ва қайта ижтимоийлаштириш технологияларини қўллаш.

2.4. Юридик таълимотлар

• ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни шакллантиришнинг назарий асослари;

• қонун устуворлигини таъминлаш тамойиллари;

• профилактиканинг ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш ва унинг норматив-ҳуқуқий базасини ривожлантириш.

3. Профилактика таълимотининг шаклланиши ва ривожланишида юзага келаётган муаммолар (кенгайтирилган)

1. Илмий тадқиқотларнинг етарли даражада тизимлашмаганлиги ва методологик бир хилликнинг йўқлиги.

2. Идоралараро ҳамкорлик ва маълумот алмашинувидаги мувофиқлаштиришнинг заифлиги.

3. Амалиётда қўллаш учун тайёрланган методик қўлланмалар ва тавсиялар камлиги.

4. Профилактика субъектлари малакасини оширишга оид ўқув дастурларининг етарли эмаслиги.

5. Рақамли профилактика платформаларининг барча ҳудудларда тўлиқ жорий этилмагани.

6. Жамоатчилик иштирокининг баъзи ҳудудларда паст даражада бўлиши.

4. Мустақиллик даврида таълимот ривожда замонавий тенденциялар (кенгайтирилган)

• рақамли профилактика: big data, AI, интеллектуал таҳлил, электрон мониторинг;

- инновацион педагогик моделлар: ёшлар ўртасида психологик тренинглар, девиант хулқни эрта аниқлаш;
- жамоатчилик билан ҳамкорлик: маҳалла институтини кучайтириш, фуқароларни профилактикага жалб этиш;
- халқаро тажрибани жорий этиш: Скандинавия давлатлари, Япония ва АҚШнинг жамоавий хавфсизлик моделларини адаптация қилиш.

ХУЛОСА

Мустақиллик йилларида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси таълимоти миллий ҳуқуқий тизимнинг муҳим таркибий қисми сифатида шаклланиб, босқичма-босқич ривожланди. Ўтган давр таҳлили шуни кўрсатадики, профилактика соҳасида амалга оширилган ислохотлар фақат жиноятчиликка қарши курашиш механизмларини такомиллаштирибгина қолмай, балки жамиятда ҳуқуқий маданият ва ҳуқуқий онгни юксалтиришда, ижтимоий хавфсизликни таъминлашда стратегик аҳамиятга эга бўлди.

Аввало, мустақилликнинг дастлабки босқичида яратилган ҳуқуқий ва институционал база профилактика тизими ривожланиши учун зарур пойдевор вазифасини бажарди. Ушбу даврда ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти тамойилларининг илмий-назарий асосланиши профилактиканинг концептуал йўналишларини белгилаб берди. Кейинги босқичларда профилактика тизими криминология, социология, психология каби фанлар билан узвий боғлиқ ҳолда ривожланиб, унинг илмий мазмуни тобора бойиб борди.

2014 йилда қабул қилинган “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонун эса ушбу соҳадаги таълимотнинг мустақил илмий йўналиш сифатида мустаҳкамланишида ҳал қилувчи омил бўлди. Қонун профилактиканинг ҳуқуқий механизмларини, субъектларининг ваколатларини, фаолият турлари ва принципларини аниқ белгилагани боис, ушбу фаолиятнинг тизимли, изчил ва илмий асосланган моделда амалга оширилишига замин яратди.

Замонавий босқичда рақамли технологияларнинг жорий этилиши профилактиканинг самарадорлигини бир неча баробар оширди. Интеллектуал мониторинг, видеокузатув, big data таҳлили ва интеграциялашган ахборот тизимлари профилактика жараёнларини тезкор, манзилли ва илмий асосланган тарзда ташкил этиш имконини берди. Бугунги кунда профилактика фақат ҳуқуқбузарликларни олдини олиш воситаси эмас, балки ижтимоий хавф-хатарларни эрта аниқлаш, фуқароларнинг психологик ва ижтимоий ҳолатини ўрганиш ҳамда хавфсизликни таъминлашнинг комплекс тизими сифатида фаолият юритмоқда.

Шу билан бирга, таълимот ривожига қатор муаммолар мавжудлигини инкор этиб бўлмайди. Илмий тадқиқотларнинг етарли даражада тизимлашмаганлиги, идоралараро ҳамкорлик механизмларидаги муаммолар, методик кўрсатмалар базасининг камлиги ва рақамли профилактиканинг барча ҳудудларда тўлиқ татбиқ этилмагани — бугунги куннинг долзарб вазифаларидан ҳисобланади. Ушбу

муаммоларни бартараф этиш профилактика таъмотининг янада ривожланишини таъминлайди.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, мустақиллик уилларида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси таъмоти:

1. мустақил ҳуқуқий ва илмий асосга эга бўлган комплекс таъмот сифатида шаклланди;
2. меъёрий-ҳуқуқий, ташкилий ва методологик жиҳатдан тўлиқ ривожланди;
3. жамоатчилик иштирокини ўз ичига олган интеграциялашган ижтимоий-ҳуқуқий тизимга айланди;
4. инновацион-технологик ривожланиш билан бойитилди.

Келгусида профилактика таъмотининг янада такомиллашуви қуйидаги йўналишлар билан боғлиқ:

- илмий тадқиқотларни чуқурлаштириш, профилактика методологиясини янада мукаммаллаштириш;
- профилактика субъектларини тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишнинг замонавий ўқув дастурларини ишлаб чиқиш;
- рақамли профилактика имкониятларини кенгайтириш, интеллектуал таҳлил ва прогноз технологияларидан фойдаланиш;
- халқаро тажрибани ўрганиш ва уни миллий шароитга мос ҳолда амалиётга татбиқ этиш.

Шундай қилиб, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси таъмоти мамлакатнинг ҳуқуқий-ижтимоий барқарорлиги, фуқаролар хавфсизлиги ва қонун устуворлигини таъминлашда муҳим стратегик омил бўлиб қолмоқда.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонун, 2014 йил 14 май.
2. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, 1992.
3. ПФ–4947-сон Президент Фармони, 2017 йил — Ҳаракатлар стратегияси.
4. Ахмедов И., "Профилактиканинг назарий асослари", Тошкент, 2019.
5. ИИБ Академияси илмий журналлари (2015–2024 й.).
6. UNODC, Crime Prevention Guidelines, 2021.
7. Scandinavian Model of Community Policing, Oslo University Press, 2020.